

РЕДАКЦІЙНА НОТАТКА

Книжка містить передрук маловідомих публіцистичних причинків Юрія Шевельова (1908–2002) до теми, що її можна б узагальнено окреслити як наука і культура в їхніх узаєминах із політикою (в трикутнику Україна — Росія — Захід).

Час появи цих публікацій охоплює понад півстоліття: від 1944 по 1996 рр.; поміж них 39 належать до жанру статтів і рецензій (газетних і журнальних), дві — до жанру інтерв'ю. Здебільшого йдеться про тексти, від початку оприлюднені українською мовою; п'ять позицій подано в перекладі (з англійської, німецької та шведської мов). Порядок їх розташування в збірці обрано хронологічний (у межах кожної з двох частин, названих «Зариси» та «Інтерв'ю»).

Первісно надруковані в дванадцятьох різних періодичних виданнях, розсіяних по низці країн (Німеччина, Бельгія, Канада, Велика Британія, США, Україна), україномовні публікації помітно відбігають одна від одної правописним оформленням. У пропонованій збірці цей різнобій усунено, взявши за дороговказ офіційні правила в редакції 1929 р., що ними сам автор волів керуватися впродовж життя. Відтворення чужомовних власних назв водноставлено; позначення деяких політичних реалій узгоджено між собою. Ті самі засади застосовано й у текстах перекладених, а також у передмові, примітках і коментарях.

Книжку супроводжує науковий апарат, що обіймає посторінкові та прикінцеві примітки з коментарями, перелік ілюстрацій (дібраних або опрацьованих редакторами видання) та іменний покажчик. У справі пошуку рідкісних публікацій та в подальшій редакційній роботі укладачі сягали по допомогу до членів і симпатиків Харківського Історико-Філологічного Товариства. Їхня щира подяка належить Матіасові Авмюлерові (Регенсбург), Ярославу Базалієві (Келамб'є, S. C.), Ніклясу Бернсандові (Люнд), Богдану Горбалеві (Нью-Йорк), Романові Гор-

РІЗНОЛИКИЙ ТРИБУН І ЙОГО ТРИБУНАЛ

*Лише прийдешнє визначає сенс сучасного
й лише прийдешнє робить минуле реальністю!*

В. Домонтович
«Мої Великодні»

Колонаукові розважання Юрія Шевельова

Хистом до перевтілень Юрій Шевельов ані трохи не поступався своєму парадоксальному й непогамовному приятелеві Вікторові Петрову. За кожним псевдом (*В. Домонтович, Віктор Бер, Віктор Петренко, Борис Веріо*) у того стояв інакший вияв і стиль — і так само мислив собі гру з власними подобизнами Шевельов. Найперша публікація¹ його (ще тільки студента-третьокурсника), підписана загадково й багатозначно: *Г.*, — неначе заповідає дальшу інтригу. Перегодом театральні рецензії публікуватиме *Шевльов* — із ніби ненароком загубленою літеркою². Охрищений по народженні *Георгієм*, він малим іще хлопчиськом перейменує себе на *Юрія*³ — та все ж відступить

¹ *Г.* Мовошкідництво // Іновець. Двохтижнева газета осередків КП(б)У, ЛКСМУ, профкому «Робос» та місцевкому Харківського Інституту Народньої Освіти. – 1929. – №3 (26 листопада). – С. 3.

² *Шевльов Г.* Вистава діалектичної думки: «Диктатура» у Курбаса // Радянський Театр. – 1931. – Ч. 1-2. – С. 61-66; *Шевльов Г.* «Пурсоньяк» Мольєра: Нова постава «Березоля» // Літературна Газета. – 1933. – Ч. 13 (27 червня). – С. 4; *Шевльов Г.* Про гастролі театру ім. В. Неміровича-Данченка // Вісті ВУЦВК. – 1933. – № 146 (2 липня). – С. 4.

³ *Шевельов Ю. (Юрій Шерех).* Я — мене — мені ... (і довкруги): спогади. – Харків; Нью-Йорк, 2017. – [Ч.] 1: В Україні. – С. 76.

Її ВЕЛИЧНІСТЬ – МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА

“Я пастир добрий: пастир добрий душу свою кладе за вівці”¹

Йоана Х.11

У хроніці «Арки» ми прочитали про паризьку прем'єру п'єси Жюля Ромена² «Боже, зглянься ще раз над землею»: Бог уже має досить людських гріхів і беззаконь і вирішує покласти край існуванню світу; щоб остаточно перевірити своє рішення, Він відряджає на землю янгола. Янгол потрапляє на землі до звичайної, пересічної французької людини без світового імені й без героїчних учинків, сірої, маленької людини. І заради цієї людини Бог міняє своє рішення: хай далі живе Франція, хай існує світ. Вирок відрочено... Не в Жанні д'Арк і Рішельє. Не в Робесп'єрі або Наполеоні, а в звичайному месьє Мартені, в маленькій людині народу письменник бачить підставу своєї нації на право жити³.

Як розуміти й як розцінити таку поставу питання? Чи не є це ще один прояв “загнивання” сучасної Франції, про яке в нас стільки говорять і яке вона так красномовно спростувала свої живим, героїчним і справді масовим Резистансом, з одного боку, невмирущістю свого мистецтва, з другого? Чи не є це прояв життєвої втоми, втеча від героїчного в обійми сіренького та врівноваженого спокою?

Жюль Ромен писав свою п'єсу ще під час війни, ще перед кульмінацією Резистансу в 1944 році. Це тоді, 1944 року, вся, за малими винятками, Франція знялася проти окупації й буквально за кілька днів змела ворога зі своєї землі. Спалах народнього гніву, підкреслюю, — народнього, себто тих самих месьє Мартенів — блискучо ствердив тезу письменника: Франція, героїчна Франція, — це французький народ, французька маленька людина. Франція має право жити, доки жива, міцна та здорова її маленька людина. Не гуртки каварня-

Чи вся Росія – Росія?

Самозрозуміло, що, проголошуючи розгортання росієзнавства як одне з першочергових завдань української науки на еміграції, ми не хочемо цим сказати, що все в Росії та російській культурі цікаве й важливе для української науки і мусить стати об'єктом її вивчення. Речі регіонального значення ми можемо лишити в повне володіння російським науковцям. Нас цікавлять ті питання з комплексу проблем, що його ми називаємо *Росія*, які безпосередньо або посередньо зв'язані з Україною та з проблемами загальної організації східноєвропейського простору. Скажімо, питання про спосіб будувати цибулясті бані церков¹ або питання про цокання олонецьких говірок² можуть нас самі по собі не хвилювати. Але ці питання набудуть для нас певного інтересу, якщо виявити, приміром, що спосіб класти цеглу принесений до Москви з України³, а цокання, становлячи собою прояви фінських впливів на російську мову, дає додаткові відомості для відповіді на питання про те, як формувалася російська мова в відриві від української. Власне, найабстрактніші або найдрібніші питання можуть іноді повернутися таким робом і саме тому особливо важить ширша постава росієзнавства в наших наукових закладах.

Є, однак, такі проблеми в вивченні цілоти східноєвропейського простору та Росії, які вже сьогодні домагаються свого розв'язання, свого наświetлення, які аж кричать про свою реалізацію. Вони зв'язані з політичним станом сьогодні, й наука мусить узятися за їх розв'язання, однак, підкреслимо ще раз, розв'язання наукове, *sine ira et studio*^{*)}, в суворій відповідності до фактів. Кілька таких проблем ми постараємося в дальшому поставити. Звичайно, тільки поста-

*) *Sine ira et studio* (лат.) — 'без гніву й упередження'.

ЖИТТЯ ПІД ЦЕНЗУРОЮ

Йому вже пішов тепер п'ятий десяток, а народився він в Україні, одній із советських підневільних республік. Довготелесий, худавий і бистроокий, він має розумні очі й не знає, куди подіти власні руки, всміхається приязно-ніяково.

Із фаху він науковець, професор-мовознавець. Виробився був, як стовідсотковий продукт советсько-російського виховання та освіти. Але, збунтувавшись, втік поза залізну завісу й через фільтраційний табір у Німеччині дістався Швеції. Від кількох місяців працює в одному з наших університетів. У Швеції він сьогодні — один із найцінніших свідків того, як виглядає життя по той бік завіси.

Подати його справжнє ім'я, на жаль, не можна. І вмістити світлину — так само. Сам себе він називає Й. К. Увем¹. Не так давно один його приятель і колега на території американської окупаційної зони в Німеччині розповів був про досвід власного життя під советами. За кілька днів він ізник, викрадений російською секретною агентурою. Для советів свідки — зайві!

І хоча мій співрозмовник-професор багато в чому ладен покласти на демократичну Швецію, йому здається, що й у нашій країні тієї советської агентури аж ніяк не бракує, тож і з ним — у разі його беззастережного виходу на світло денне — може трапитися те саміське.

НЕ ЗБРЕШЕШ — НЕ ВИЖИВЕШ

За словами професора, без брехні під советами вижити несила. З усіх "наук" найдужче стане в пригоді вміння придурюватися та брехати. За собою треба стежити, треба прикидатися, треба бреха-

ПРИМІТКИ ТА КОМЕНТАРИ

«Чи “всьо равно”?»

Передрук—за публікацією: Чи “всьо равно”? // Дозвілля. – 1944. – Ч. 34. – С. 20-22 (підпис—*Гр. Шевчук*).

Ілюстрований літературно-розваговий щодвотижневик для українських оstarбайтерів у Німеччині «Дозвілля» виходив у 1942–45 рр. спершу в Берліні, відтак у Пляуені. На чолі редакції стояв Свирид Довгаль (1896–1975); до складу її входив і сам Ю. Шевельов.

¹ Імовірно, плякат із зацитованим написом був вивішений під час Усесоюзного перепису населення 1926 р.

² Вочевидь, ідеться про Нетеченський міст над річкою Харків.

³ Оксана Петрусенко (1900–1940), оперова співачка-сопрано родом із Балаклії на Харківщині, здобула широку популярність виконанням українських народніх пісень і романсів.

⁴ Марія Литвиненко-Вольгемут (1892–1966), оперова співачка-сопрано родом із Києва, в різний час працювала провідною солісткою театрів у Вінниці, Харкові, Києві.

⁵ *НКВД*—російське скорочення назви Народнього Комісаріату Внутрішніх Справ (← *дел*), відповідне українському *НКВС*. Російську форму вживано для підкреслення неукраїнського характеру цієї установи.

⁶ Пор.: “Ви серйозно чи по-українському?”—репліка персонажа “тьоті Моті” в п’єсі Миколи Куліша [*Куліш М.* Мина Мазайло: комедія // Літературний Ярмарок: Альманах. Місячник. – 1929. – Кн. 6. – С. 64].

⁷ Літератора й мовознавця Майка (на справжнє ім’я—Михайла) Йогансена (1895–1937), знищеного советським режимом, Ю. Шевельов мав за одного з “найбільших поетів української літератури двадцятих років” [*Шерех Ю.* На рiштованнях історії літератури // Українська Літературна Газета: Місячник літератури, мистецтва, критики, наукового і громадського життя. – 1956. – Ч. 7 (13). – С. 2]; принагідно використовував він у власних дослідженнях і його наукові праці в ділянці української мови. Пор. прим. 7-8 до с. 441.

⁸ Пор.: “Українська городянинова говірка не так то й легко поборює за матерілі селянські поняття щодо пристойної, “прилишної” в такій ситуації мови. М. Йогансен подає з свого досвіду отакій уривок від-

повідного діалогу: Городянин: — "Ну як, віва цього року гарні?" Дядько-візник: — "Да! овьо етот год харош!" [Ткаченко Б. Нарис української стилістики / За ред. Л. Булаховського. – Харків, [1930]: [Лекція] V. – С. 15, прим. 1].

⁹ Пор. Шевченко Т. Повна збірка творів в десяти томах / Ред. О. Корнійчук та ін. – Київ, 1939. – Т. 1: Поезії 1837–1847. – С. 246.

¹⁰ Там таки.

¹¹ Пор. Повне зібрання творів Тараса Шевченка / За заг. ред. С. Єфремова. – Харків, 1929. – Т. 3: Листування. Текст. Коментарій. – С. 4.

¹² Пор.: "Недóбиток, тка, м. [...] Не совсьмъ добитый, не совсьмъ замученный" [Грінченко Б. Словарь української мови. – Київ, 1908. – Т. II. – С. 543].

¹³ Пор.: "Уранці в село приборьохали по грязюці обоклі з попідкачувами холошами ще гурт заробітчан" [Головка А. Мати. Пролог до роману «Три брати». – Харків, 1933. – С. 59]. Цей самий приклад знову зрине в Ю. Шевельова й пізніше [пор. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. – Мюнхен, 1951. – С. 66].

¹⁴ Пор.: "Брьохати(ся) [...] Идти по водѣ или по жидкой грязи" [Грінченко Б. Зазн. пр. – Київ, 1907. – Т. I. – С. 102]; "Брьохатися — 1) бродить в воде, луже, грязи [...]" [Ніковський А. Українсько-російський словник. – Київ, 1926. – С. 50; "Брьохати [...] 2) camminare nell'acqua, o sul fango" [Онацький Є. Українсько-італійський словник. – Рим, 1941. – С. 91]; "брьохатися [...] (im Wasser) herumwaten [...]"; [Кузеля З., Рудницький Я. Українсько-німецький словник. – Ляйпціг, 1943. – С. 45]; брьохати [...] брьохатися [...] 2. (чѣрез болото, у воді, по замѣтах) brodit se čim, v čem, přes co" [Kurimský A., Šiřková R., Savický N. Ukrajinsko-český slovník. – Praha, 1994. – [Díl] I: A–O. – S. 57]; "брьохати to make through water [...]" [Гороть Є., Белова С., Малімон Л. Великий українсько-англійський словник. – Вінниця; Харків, 2011. – С. 101]; брьохати [...] a merge alene/încet (prin zăpadă, noroi); a-și tări cu greu picioarele" [Перуш-Сесерман А. Українсько-румунський словник. – București, 2017. – P. 1 (A–M). – С. 74].

¹⁵ Пор.: "Заробітчанин, на, м. Работникъ, идуцій на заработки" [Грінченко Б. Зазн. пр. – Київ, 1908. – Т. II. – С. 90]. Суто змістово за найвлучніший російський відповідник могло б правити слово *отходник* [див. Українсько-російський словник / Укл. Г. П. Іжакевич, В. М. Калюжна, О. Л. Паламарчук та ін. – Київ, 1999. – С. 231], та до Головкавого контексту воно не надто пасує. Принаймні, в наявних російських перекладах роману його не використано. У першій версії (від Софії Свободіної) дотичне місце відтворено так: "Утром в деревню приборели по грязи батраки, вымокшие, с подвернутыми штанами" [Головка А. Мать. – Москва, 1936. – С. 50]. Перегодом Аркадій Деєв вийшов із перекладацької скрути, розтявши Гордіїв вузол: "Утром в село приборела еще группа заробитчан, вымокших в грязи, с закатанными штанами" [Головка А. Мать. – Москва, 1954. – С. 50].

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

До покажчика внесено власні імена людей, згаданих у зарисах та інтерв'ю самого Юрія Шевельова, а також у передмові та в примітках і коментарях (окрім бібліографічних описів). Відсилання до тексту Ю. Шевельова (включно з цитатами) подано прямими черенками, до редакторського — письмовкою. На межах між структурними елементами цього тому (редакційні нотатки та передмова; авторський текст; примітки та коментарі) поставлено крапки з комами, окремі посилання розділено між собою простими комами.

А

- АБАЙТИ ВАСО (АБАЄВ ВАСІЛІЙ) 524 (прим. 32)
АБЕ КОСО 501 (прим. 2 до с. 210)
АВМЮЛЕР МАТІЯС 3, 5
АДАЛЬБЕРГ САМУЕЛЬ 362;
557 (прим. 20)
АДАМ 150
АДАМОВІЧ АЛЯКСАНДР
524 (прим. 34)
АЙЗЕНГАВЕР ДВАЙТ 168;
490 (прим. 2)
АЛЕКСЕЄВ АНАТОЛІЙ
566 (прим. 50)
АМІН ХАФІЗУЛЛА 576 (прим. 59)
АНАСТАСІЙ ІІ, ВІЗАНТІЙСЬКИЙ ЦІСАР
574 (прим. 40)
АНДРІЄВСЬКИЙ ДМИТРО 480
(і прим. 113)
АНДРІЄВСЬКИЙ ОПАНАС 591
(прим. 55)
АНДРІЄНКО-ПОЛТАВЕЦЬ А. 39
АНДРІЙ БОГОЛЮБСЬКИЙ,
ВОЛОДИМИРО-СУЗДАЛЬСЬКИЙ
КНЯЗЬ 138; 500 (прим. 21)
АНДРУХОВИЧ ЮРІЙ
73 (прим. 221)
АННА АВСТРІЙСЬКА 480 (прим. 2)
АННЕНКОВ ПАВЕЛ 513 (прим. 20)
АНТОНОВИЧ ВОЛОДИМИР 28
АПРЕСЯН ЮРІЙ 566 (прим. 50)
АПУЛЕЙ ЛЮЦІЙ 385; 571
(прим. 11)
АРМСТРОНГ ДЖОН АЛІГЗЕНДЕР
449; 608 (прим. 12)
АРХІМЕД 338; 544 (прим. 17)
АТТИЛА, ГУНСЬКИЙ КАГАН 411;
587 (прим. 27)
АФАНАСЬЄВ-ЧУЖБІНСЬКИЙ
ОЛЕКСАНДЕР 467 (прим. 16),
503 (прим. 9)
АХВЛЕДІЯНІ ГІОРГІ 524 (прим. 32)
АХШАРУМОВ НІКОЛАЙ
469 (прим. 37)